педагогів і митців, руйнуванням попередніх освітніх традицій і підпорядкуванням культури політичним завданням режиму. Ліквідація неписьменності, попри пропагандистські заяви, не досягла заявлених термінів і масштабів. Театральне мистецтво з інструменту національного відродження перетворилося на засіб агітації. Ідеологічний контроль, який у 1920-х роках ще допускав елементи українізації, у 1930-ті роки набув тотального характеру, готуючи ґрунт для подальших репресій і русифікації.

Таким чином, освітня та культурна політика на Поділлі стала яскравим прикладом того, як радянська влада використовувала просвітницькі гасла для утвердження політичної монополії та формування ідейно підпорядкованого суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Журба М. А., Козир В. В. Неписьменні змушені диктувати. Товариство «Геть неписьменність» в Україні (1923–1936 рр.) : монографія / Міністерство освіти і науки України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Вінниця : ТВОРИ, 2025.
2. Красян О. Русифікація української освіти на Поділлі в 1930-ті рр. Краєзнавчі дослідження : матеріали XXXVI Вінницької всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (м. Вінниця, 8 листоп. 2024 р.) / ред. кол.: О. А. Мельничук та ін. Вінниця : ТВОРИ, 2025. С. 228-231.
3. Олійник М. Ліквідація неписьменності на Поділлі в роки НЕП (1921-1928 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2016. Вип. 2. С. 88-91.
4. Олійник М. П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921-1928 рр.) : монографія. Хмельницький : Поліграфіст-2, 2015. 480 с.
5. Посвістак О. А. Офіційна політика радянської влади щодо театрального мистецтва та театральної інтелігенції Поділля в 1920–1930 рр. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2008. Вип. XIV. С. 215-221.
6. Посвістак О. А. Формування масової політичної культури в радянському суспільстві 1930-х років // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2014. Вип. 22. С. 208–211.
7. Совівська К. Політика ліквідації неписьменності в УСРР у 1920-х роках. Молодий вчений. 2026. № 2 (139). С. 44-47.
8. Фомюк П. Розвиток педагогічної освіти на Поділлі у 1920-х роках : дипломна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти : спец. 014.03 «Середня освіта (Історія)» / Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Хмельницький : ХГПА, 2021. 78 с

Степан Дровозюк

ЧУТКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ПОДІЛЛЯ 20-Х-30-Х РР. XX СТ.

Анотація. *У статті розглядаються причини виникнення чуток у 20-х-30-х роках XX ст., реагування на них органів більшовицької влади. Висвітлюється зміст чуток, визначається їхнє місце в інформаційному просторі того часу.*

Ключові слова: *Поділля, чутки, більшовицька влада, колективізація, Голодомор, настрої.*

Stepan Drovoziuk

RUMORS IN THE INFORMATION SPACE OF PODILLIA IN THE 1920S-1930S

Abstract. *This article examines the causes of rumors in the 1920s and 1930s and the response of the Bolshevik authorities to them. It explores the content of the rumors and identifies their place in the information landscape of that time.*

Keywords: *Podillia, rumors, Bolshevik authorities, collectivization, Holodomor, public sentiment.*

Захопивши владу в Україні, більшовики встановили тотальний контроль над засобами масової інформації. Вони також повністю контролювали усне слово на різних масових зібраннях (збори, мітинги, з'їзди, конференції тощо). Однак була ще одна складова інформаційного простору, яку важко контролювати, – чутки, тобто усне передавання інформації від людини до людини поза межами офіційних структур.

Актуальність конкретно-історичного дослідження чуток 20-30-х рр. XX ст. полягає у тому, що вони були органічно пов'язані з політичними та соціально-економічними процесами, впливали на настрої людей. Вивчення чуток цього періоду має важливе значення для розуміння природи тоталітарного суспільства та соціально-психологічної атмосфери, яка сформувалася у ньому.

Чутки можна згрупувати за змістом (політичні, соціально-економічні, духовно-культурні) та способом виникнення (стихійні, спеціально створені з певною метою).

У процесі дослідження чуток необхідно мати на увазі, що вони як духовно-інтелектуальний та інформаційний продукт мають низку особливостей.

У процесі конкретно-історичного аналізу варто враховувати, що чутки були мінливим соціально-психічним явищем: «народжувалися», поширювалися, змінювалися, затухали, зникали. Варто мати на увазі, що в них було різне співвідношення правдивої інформації та вигадок.

Обмін чутками відбувався у місцях, де люди систематично зустрічалися для задоволення своїх найважливіших потреб: біля церков, млинів, на базарах, біля криниць тощо.

Чутки істотно впливали на політичну боротьбу. Важливе питання – реагування більшовицької влади на чутки. Більшовицький режим намагався перешкодити поширенню чуток, які вважав небезпечними для себе. Державне політичне управління (ДПУ) фіксувало чутки, розглядаючи їх як антирадянську пропаганду. Найбільше інформації про чутки збереглося саме в матеріалах ДПУ, що становлять основу джерельної бази дослідження.

За ступенем впливу на суспільні настрої та емоційну сферу населення виділялися чутки про війну. Фактори, що породжували чутки про війну: політика більшовицького режиму щодо українського селянства, яка здійснювалася терористичними методами (хлібозаготівлі, колективізація);

мілітаризація держави, залякування воєнною загрозою в засобах масової інформації та в усній пропаганді.

Тема війни в чутках нерідко переплiталася з найгострішими соціально-економічними проблемами. Наприклад, з початку 20-х рр. українське селянство опинилося під важким тягарем більшовицької податкової політики. У березні 1924 р. автор листа писав до червоноармійця з Мурафи: «Чути тут, що буде війна народна, і дай Бог війни, а то шкуру деруть комуністи з селян і робітників, а тепер оббирають людей щомісяця, щотижня…» [6, с.118].

В інформаційній записці т.в.о. начальника Тульчинського окрвідділу ДПУ секретареві Тульчинського окружкому КП(б)У у жовтні 1928 р. під грифом «Цілком таємно» повідомлялося про «куркулів», які ведуть розмови серед селян про те, що збільшення податків пояснюється майбутньою війною. Селянин с. Тарасівки Тульчинського району Древ'яга З. П. поширював під час тижня оборони чутки серед селян про те, що найближчим часом буде війна, закликаючи селян на випадок війни бити комуністів…» [9, с.76;77].

У с. Новоселиця Літинського району селянин І. Маковчук (ймовірно «Маковійчук», оскільки саме таке прізвище поширене в цьому селі), названий у спеціальному зведенні ДПУ від 11 квітня 1930 р. «колишнім петлюрівцем», агітував проти колективізації і говорив, що «скоро буде війна, уже папа римський іде на радвладу з хресним ходом». У с. Соколово Хмільницького району Багрій П., «син куркуля», говорив колгоспникам: «З Румунії виступає Петлюра зі своїм військом у кількості п'ять тисяч чоловік, а також виступають Англія та Франція, котрі знищать радвладу, а комуністів, комнезамів та колективістів усіх виріжуть» [4, арк. 80; 81]. Реагуючи на примусову хлібозаготівлю, селяни говорили: «Власть каже, що ми все будуємо, але ми не будуємо, а бідуємо; власть каже, що вона росте, а про те ніхто не каже, що селянство уже гине з голоду і холоду, а вони все хваляться і чорт знає чим. Таке положення на далі неможливе. Скоро мусить бути війна, звідки б вона не почалась, і тоді лише полетять к чорту всі колгоспи, а з ними і радвлада, що запровадила їх для того, щоб грабувати народ» [2, с. 615-616].

Отже, в інформаційному просторі 20-30-х рр. ХХ ст. формувалися різні образи війни: владний і народний. Комуністична влада пропагувала вигідне їй уявлення про війну, а народні фантазії про війну втілювалися у чутках.

У чутках 20-30-х рр. відображене релігійне життя. Настоятель Св. Миколаївської церкви в м. Гайсині Микола Борецький писав у листі до В. Липківського в лютому 1921 р. : «До нас, на Поділля, прибули чутки, що в Києві почався великий церковний рух…» [5, с.87].

Чутки були важливим фактором формування релігійного руху, пов'язаного з так званими «чудесами». Учасник релігійного життя того часу І. Губаржевський згадував: «Линула чутка, що в багатьох каплицях і по хатах обновлялися ікони, розп'яття ставали світлими, ясними, ніби сьогодні помальовані. Таке чудо обновлення ікон завершилося, за народньою чуткою, в місті Калинівці й народ тисячами плавом плив туди до Хреста з обновленою іконою зі співами псалмів. Люди несли також нові фігури хреста, ставили і вкопували їх там, де перед тим безбожники комсомольці зрізали стародавні… Рух цей набрав такої сили й розголосу, що це налякало і «верховодів» та й припинилося зрізання хрестів» [8, С.259].

Окремі чутки публікувалися в періодичних виданнях в контексті антирелігійної пропаганди. Журнал «Безвірник» повідомив, що на Великодні свята в с. Чукові на Тульчинщині деякі селяни працювали на полі. У зв'язку з цим пішли чутки, що в Бортниках після роботи в полі під час свят всі «колективщики збожеволіли» і деякі селяни цьому повірили [1, с. 44].

Хлібозаготівельна політика більшовиків породжувала чутки, які відображали настрої селян. У 1928 р. в листах до газети «Радянське село» селяни скаржилися на нестачу хліба. В аналізі листів відзначено, що «останнім часом селянські листи – скарги, що в пресі писали одно, а на ділі робили друге, що хліба нема і важко дістати». У зв'язку з цим селянство «ремствує на владу», а «куркулі» розповсюджують «брехливі чутки» щодо врожаю. Селянин із с. Жахнівка Тиврівського району Вінницької округи писав у листі до газети «Радянське село»: «Перемол пшениці на борошно буде зовсім заборонено. В разі, коли якомусь чоловікові повинен бути білий хліб, то це буде з дозволу лікаря, який припише їсти білий хліб. Отакі селянські розмови на селі…» [11, арк. 14-15].

Політика колективізації створила умови для поширення чуток, у яких селянська уява домальовувала образи колгоспів різними новими деталями. Акцент робився на тотальному усуспільненні, оскільки цей більшовицький задум найбільше суперечив індивідуальному селянському господарюванню. Житель с. Івчі М. М. Федорцов згадував про ті часи: «Пішли чутки про створення колгоспів, про те, що будуть все, що є у селян, усуспільнювати, навіть таке говорили, що будуть під рядном всі разом спати. Це лякало багатьох. Стали продавати худобу, в першу чергу воли. Батько продав воли, і сусід Павло Корчак так зробив. Купили на ярмарку по коняці і почали спрягатися». [7, с. 49-50].

Багатьох селян органи влади звинувачували у поширенні антиколгоспних чуток. Так, селянина с. Луки-Мелешківської Лащенка-Столяра Л. Ф. «за поширення різних провокаційних чуток про невигідність колгоспів» засудили до вислання на 3 роки в Північний край [10, с. 272].

Нову хвилю чуток спричинив голодомор 1932- 1933 рр. У зв'язку з тим, що більшовицький режим заборонив повідомлення про голод, чутки стали єдиним каналом поширення інформації про голодування, смерть від голоду та людоїдство. У травні 1933 р. Вінницький облвідділ ДПУ інформував секретаря Вінницького обкому КП(б)У Левінзона із позначкою «цілком таємно»: «За останній час, у зв'язку з продовольчими труднощами і значним напливом різного бродячого елементу і безпритульних, які займаються жебрацтвом, а при зручних випадках і крадіжкою, серед населення почали розповсюджуватися різноманітні провокаційні чутки про випадки, що нібито мали місце, людоїдства і викрадення дітей для вживання їх у їжу». ДПУ визнало, що на основі цих чуток були спроби влаштувати самосуди над особами, яких підозрювали у викраденні людей. Як приклад у цьому спецзведенні ДПУ повідомляється про подію 10 травня 1933 р. на базарі у Вінниці, яка ілюструє механізм зародження і поширення чуток в екстремальних умовах. Одна молода жінка розхвилювалася, металась по базару у пошуках своїх дітей. За кілька хвилин людська маса стривожилась і почала поширювати чутки про те, що у жінки вкрали на м'ясо дітей. У цій же довідці

ДПУ повідомляло, що серед робітників Суперфосфатного заводу почали посилено циркулювати чутки про людоїдство. Майже щоденно хто-небудь із робітників приносить новину: то про те, що у якоїсь жінки знайшли у мішку ще живих двоє дітей; то про те, що на одній із підвід знайшли зарубаних людей, яких приготували для споживання; що в селі спіймали жінку, яка нібито вже встигла приготувати із своїх дітей ковбасу і т. д. [3, с. 69; 71].

Отже, в умовах тоталітарного режиму чутки були не тільки каналом комунікацій, а й засобом опору комуністичній владі.

Чутки формували соціально-психологічну атмосферу, були домінантою емоційного життя. В екстремальних умовах терору вони в одних людей породжували страх, зневіру, депресію, а в інших – готовність боротися проти радянської влади.

Зміст чуток свідчить про парадоксальне на перший погляд, унікальне явище у настроях населення: очікування війни як порятунку від терору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безвірник. 1929. №14.
2. Вільчинська З. Наша історія (20-ті – 30-ті роки ХХ ст.): Трагічні сторінки історії українського села. Голодомор 1932 – 1933 років мовою документів та свідчень очевидців. К., 2014. 848 с.
3. Голод 1932 – 33. 1946-1947. Вінницька область: Документи і матеріали / Авт. – упоряд. Ф.А.Винокурова, Р.Ю.Подкур. – Вінниця, 1998. 224 с.
4. Державний архів Вінницької області. Ф. р-1020, оп.2, спр.26.
5. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу / Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. К., 1993. 256 с.
6. Зінченко А. Нариси історії Подільського селянства: 1917 – 1930 рр. Вінниця, 2008. 344 с.
7. Каменюк М. Івча: Доля, історія, люди. Вінниця, 2018. 400 с.
8. Кравчук О., Марценюк Н. Спогади І.Губаржевського про калинівське чудо // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXIII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 24 вересня 2021 р. / ред. кол. : Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. М. Василюк, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця , 2021. 304 с.
9. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928-1940 / Авт. вступ. ст.: В.Васильєв, Р.Подкур; упоряд.: Р.Подкур, В.Васильєв, П.Кравченко, В.Петренко. К., 2013. 528с.
10. Петренко О.С. Лука-Мелешківська: нарис історії села. Вінниця, 1999. 338 с.
11. Центральний державний архів вищих органі влади та управління України Ф.1, оп.4, спр.100.

Руслан Зелінський

ВОДНИЙ МАРШРУТ «БРУСЛИНІВ-ВІННИЦЯ»: НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПРОЄКТ

Анотація. *У статті висвітлено маловідомий факт про проєктування водного шляху «Бруслинів-Вінниця» для транспортування торфу. Проєкт професора Шестопала О. С. містить технічне обґрунтування проєкту, але не був реалізований на практиці в силу політичних та економічних причин.*

Ключові слова: *торф, родовище, Шестопал О. С., Згар, Південний Буг, Бруслинів, Вінниця, проєкт.*